ПОВІСТЬ ПРО ВІРНІСТЬ

НА 2 ДІЇ

ДІЙОВІ ОСОБИ:

К р а в ц о в.

О л е н к а.

Т а м а р а.

М и ш к о.

А з а.

Д і д.

С к и р д а.

К о н о п л і ц ь к и й.

В а с и л ь к о в.

ДІЯ ПЕРША

КАРТИНА ПЕРША

Сцена освітлюється повільно, мовби в ніч запливає ранок. Узлісся. Прихилившись до стовбура, сидить Мишко, наче дрімає. Голова впала на груди, автомат на колінах. Пауза. Раптом стрепенувся, автомат напоготові. Принишк, насторожився. Входить Тамара, теж з автоматом

через плече. Мишко подивився на неї і знову розслабився, прибрав попередню позу.

Т а м а р а. Втомилася! (Не підходить до Мишка, на віддалі опускається на землю). Вперше так втомилася. Дід лютий-прелютий. Що, каже, вони в розвідку пішли чи на вечорниці? Послав мене розшукати вас, а решту він зробить сам. Думаю, відшмагає нагайкою.

Пауза.

Біля дикої яблуні натрапила на ваш слід. (Засміялась). Взяла слід, як мисливський пес, і майже бігом кілометрів тридцять... Мишко, всі розмови потім, а зараз хвилин десять подрімаю перед дорогою. (Скинула і простелила фуфайку, прилягла).

Довга пауза.

(Підхопилася, в голосі тривога). А чому ти мовчиш?! Мишко!!! (Підбігла до нього, шарпнула за плече).

Мишко подивився на неї довгим поглядом, і вона прочитала в його очах щось страшне... аж відсахнулася від нього.

(Тихо). Де моряк? (Закричала). Де моряк?!

Мишко зробив повільний жест, мовляв, там, за деревами.

(Виходить, не відриваючи погляду від Мишка. По довгій паузі повертається. В одній руці тримає стягнуту з голови хустку — коса впала на плечі, в другій — широкий німецький багнет, на ньому прилипла земля).

М и ш к о. Отим багнетом і руками викопав... Цілу ніч копав. У зріст викопав... і листям вистелив могилу. Моряк любив запах листя осіннього. Казав, воно йому нагадує запах моря.

Т а м а р а. Як же так?..

М и ш к о. За млинами німці групу червоноармійців оточили, притисли до провалля — і з автоматів... Стогін недобитих вдень не так, а вночі далеко йде. Пробували люди туди пробратися, та німці охорону виставили. Хто наблизиться, зразу: не добивали червоноармійців, може, навмисне, щоб приманка для живих людей була, або — хай помучаться. (Примовк). Ми з моряком теж почули стогін. Аж попід землею наче той стогін ішов. (Важко підвівся, підійшов до Тамари). Ось його вахтжурнал. (Вийняв блокнот, розгорнув, читає). "Людина за бортом... Як же жити, коли не попробую врятувати людину? Той стогін літатиме за мною чорною чайкою. Все життя — чорною чайкою... Хай що не каже Мишко, а я піду". (Важко зітхнув). Що я не казав, а він таки пішов. Його зразу ж на підступах автоматною чергою. Доповз я до нього, він уже не говорив. Доніс сюди. Ти ж знаєш, очі в нього ясно-голубі, а то стали чорними... Смерть уже почорнила йому очі.

Пауза.

(Підвівся). Піду в загін навпростець, щоб швидше, а ти зайди (жест) — там зв'язківець чекатиме. (Вийшов).

Тамара лишилася сама. Нетвердим кроком підійшла, опустилася біля дерева, під яким сидів Мишко, навіть позу прибрала його.

Пауза.

Повертається Мишко.

Не подумай сама пробиратись до провалля... Туди й муха не пролетить. (Постояв, ніби хотів ще щось сказати, і відійшов).

Тамара поволі гортає сторінки вахтжурналу. Потім починає прислухатись, наче вловлює якісь далекі звуки. Сцена темніє, а Тамара насторожилась, вся в полоні тільки їй чутних звуків. Підводиться обережно, наче боїться загубити почуте...

Переміна світла.

На простеленій шинелі лежить Кравцов. Весь перев'язаний, просто сповитий. Біля нього стоїть на колінах Тамара. То припадає вухом до грудей, то ловить пульс.

Т а м а р а. Серце то стріпнеться, як поранений птах, то не чутно зовсім, мов зупинилося. Не вмирай! Чуєш, солдатику? Тяжко було тебе звідти забирати. Я повзла туди й назад тихіше, ніж лунь літає. А знаєш, як лунь літає? Наче тінь понад землею, травинка не захитається... Ти спочатку видався легеньким, як дитина, — висох же увесь. А потім ставав все важчим. Донесла сюди — і більше ні кроку.

Пауза.

Розповідаю, а він не чує. Глухий, німий, невидющий! Не помирай, солдатику! Ти живучий. Серед усіх один аж до сьогодні дожив... Мабуть, твій стогін і моряк чув. (Бере кухоль). Ось я тобі назбирала роси. По краплинці цілий ковток назбирала. Люди кажуть: ковток роси — відро здоров'я! (Обережно вливає йому воду, приглядається). Ледь-ледь розплющив очі. Їй-богу, дивиться! Бачиш мене? (Схаменулась, застібає фуфайку, вдягнену на голе тіло). Не лякайся... я все, що можна, пошматувала тобі на бинти... Увесь же ти в ранах. А ось листя горіха. (Прикладає листя до лоба). Воно жар забирає. Вже добу отак над тобою, і тільки вперше помітно затепліло життя.

Тихо, мовби випливає на сцену Оленка в яскраво-червоній накидці. Золотаве волосся розсипалося по плечах. На устах — щасливий усміх. Зупинилася на віддалі, дивиться на Кравцова.

(Нахиляється, прислухається). Щось шепоче. Слава богу. (Знов прислухається), Ілонка. Роксолана... Імена якісь дивні називає. Марить... Хай поживе в світі марення, кажуть, марення роздмухує життя. Хай! А я крапельку передрімаю. (Схилила голову на коліна, задрімала).

О л е н к а. Як тихо... Мабуть, війни не стало. Мабуть, війна померла... Чого я в червоному? Ти, Кравцов, називав мене сонцем — і я вдяглася в червоне, щоб ти подумав — сонце сходить... Не подобається? (Скидає накидку, лишається в білій сорочці, довгій-предовгій, і по ній червоні квіти. Широкі рукава теж у квітах). Бабуня мені вишила... Хай, каже, лежить, а я для тебе вдягла... іще раз одягла її, коли ставала русалкою. (Одягає вінок з білих лілій).

Сцена заливається місячним світлом.

(Танцює танець русалки. Танцює, наче заманює кого, потім кличе). "Кра-ав-цов!" (Ось вона наче взяла його за руку). Обережно іди, тут квіти — їм боляче. Вони живі, Кравцов! Тепер ніч. Вони сплять. Може, їм сниться теплий дощ або ранок... (На якусь мить зникає і знову з'являється в червоній мантії, а в руках велика квітка, що палає голубим вогнем. Вона її тримає над головою, як факел).

Г о л о с К р а в ц о в а. Знову ти в огнистому вбранні. Воно аж очі мені палить... чи, може, то синій вогонь?

О л е н к а. Не палить — гріє... Не синій вогонь — це нічна фіалка, або нічниця, або знаєш, як іще вона називається? Люби-мене, не покинь.

Г о л о с К р а в ц о в а. Палить!!!

На сцені знову звичайне світло.

Т а м а р а. (прокинулась, нахилилась над Кравцовим). Що ти шепочеш? Ти весь гориш. Знову кров! Аж очі заливає. Пов'язку зрушив на голові. Ось так. (Протирає йому чоло). Зараз стане легше. Дощ надходить... що ж робити? Тут за десять кілометрів хата лісника недобудована. Треба ж туди добратись, але не дійдемо ми до лісникової хати, солдатику. Не вистачає сили донести тебе, і не можна нести. Тобі б лежати, не рухатись. А ти коли мариш, то пробуєш підвестись, а сили ж то, як у підбитого пташеняти. Марить... То жар його палить, то холод обіймає. (Прислухається). Рани ж болем пронизують наскрізь, а він знову щось розповідає, кличе Ілонку, Роксолану, Жанну, а вуста без кровинки, наче аж усміхаються... імена дивні чи вичитав, чи придумав... Знову його пропасниця катує! Як же тебе зігріти? (Після деякого вагання знімає фуфайку, залишається в одному ліфчику, фуфайкою прикриває Кравцова). Не дивуйся на моє вбрання, все тобі пошматувала на пов'язки. (Усміхнулася). Я, мабуть, і себе б покроїла на бинти, аби вижив... Виживи, солдатику мій!

Сцена темніє, тільки висвітлюється коло.

Знову з'являється Оленка в червоному вбранні. Вона дивиться, наче тут близько перед нею Кравцов. У голосі прохання, вимога, надія: "Виживи, Кравцов!.." Стоїть в якомусь напруженому чеканні, а відлуння повторює: "Виживи, Кравцов!", "Виживи, Кравцов!"

Переміна світла.

Входять Тамара і Кравцов. Тамара з автоматом у руках. Кравцов у цивільному. Помітно, що не зовсім видужав. Зупинились.

Т а м а р а. (продовжує розповідь). Ось така одіссея. Збудувала тобі курінь, там і одужав.

Пауза.

Тяжко йти?.. Треба було б ще полежати.

К р а в ц о в. Належався. Далеко, йти?

Т а м а р а. З незвички може здатися далеко. Німці в цьому районі щось будують. Військ нагнали, і наш загін трохи відступив у глибину лісу.

К р а в ц о в. (роздивляється). Дорога — ніби нею вже колись проходив чи снилося.

Т а м а р а. Тобі багато снилося-марилося... В тебе є сестричка?

Пауза.

К р а в ц о в. Ходімо.

Т а м а р а. Тут ми розійдемося на деякий час. Мені треба заскочити на хутір. А ти, щоб скоротити дорогу, підеш навпростець. Перейдеш через спалене село, за ним буде невеличкий гайок — у ньому і зачекаєш мене... Зрозумів?

К р а в ц о в. Довго чекати?

Т а м а р а. Години три-чотири... Не заблудишся? Гайок примітний, кругом нього тополі. Забачиш кого — то уникай зустрічі. Поліцаї переодягнені нишпорять. Партизанів висліджують.

Розходяться в різні боки.

Висвітлюється сцена — згарище села. На чорному тлі попелища біліють комини — це все, що лишилось від дворища, від хати. Хоч на коминах чорні язики сажі, хоч де-не-де повипадала цегла, але дуже помітні в чорному обарвленні згарища намальовані на них голубі олені, якісь дивовижні квіти, птахи і напис червоною фарбою: "Кохаю!", "Чекай!". Третє слово майже зовсім вкрите сажею...

Промені вечірнього сонця впали на малюнок, і він ніби засвітився. На комині пучок ще свіжих осінніх квітів. Входить Кравцов. Зупинився, скручує цигарку. Примощується на якійсь обгорілій колоді — і раптом його погляд упав на комин, на голубі олені. В нього перша думка — йому привиділось? Ні, справді. Підвівся. Неприпалена цигарка випала з рук, ступив кілька кроків до оленів, зупинився... Захитався, ніби вражений кулею. Шарпонув рукою груди, мов хотів вирвати з них розпач. Світло, як і його свідомість, погасло, а потім знову повільно засвічується. Стоїть Кравцов, заморожений горем. В освітлення вплітаються голубі кольори... Наче із-за комина виходить Оленка — вродлива дівчина, біляве волосся перехоплене стрічкою, плаття в квіточках, у руках велика, чимось схожа на неї, лялька. Погляд на Кравцові. Не відриває від нього здивованих, замилуваних очей. Все це він бачить у своїй уяві... І коли розмовляє з Оленкою, навіть не міняє пози, навіть не підводить голови. Стоїть нерухомо, наче боїться, щоб не зникло намальоване уявою.

К р а в ц о в. Здрастуй.

О л е н к а. (відступила крок, наче хоче запросити в хату). Добрий вечір.

К р а в ц о в. (відрекомендовується). Ординарець командира...

Пауза.

(Жест у бік ляльки). Як її звати?

О л е н к а. (підняла ляльку), Ілонка.

К р а в ц о в. А тебе?

О л е н к а. (вже опанувала себе). Сьогодні мене теж можна називати Ілонкою.

К р а в ц о в. А вчора як називалась?

О л е н к а. Роксолана.

К р а в ц о в. А завтра?

О л е н к а. Жанна. (Жест, наче в неї хотять забрати ляльку). Не займай!

К р а в ц о в. Дивачка! Й досі з ляльками грається.

О л е н к а. Цього року уже в інституті була б.

К р а в ц о в. У художньому? (Поглянув на розмальовані комини).

О л е н к а. Подобається?

К р а в ц о в. Трохи подобається, а трохи ні. Все ніби і схоже, і ніби не з цього світу.

О л е н к а. Все з мого світу.

Пауза.

(Схвильовано). Ти... поранений? Давай я тебе лікуватиму! Баба — командира, а я — тебе.

К р а в ц о в. Дрібниці. Я хоч і сьогодні в бій.

О л е н к а. Лоша!

К р а в ц о в. Що?!

О л е н к а. Я тебе називатиму лошам.

К р а в ц о в. Легше, громадяночко. А то попрошу звідси...

О л е н к а. Мене з моєї хати?

К р а в ц о в. Ви що, куркулі? Дві хати маєте?

О л е н к а. Це — мій палац! А то — хата!

К р а в ц о в. Палац... А живете де?

О л е н к а. День — у палаці, а день — у хаті.

К р а в ц о в. Прийдуть німці — і хату, і палац спалять.

Пауза.

О л е н к а. Не відступайте — не прийдуть!

К р а в ц о в. Про Кутузова чула? Отак і ми.

О л е н к а. Аж до Москви?!

К р а в ц о в. Військова таємниця.

О л е н к а. А ти герой! Поранений і не признався.

К р а в ц о в. У нашій частині всі герої.

О л е н к а. А як називається ваша частина?

К р а в ц о в. Енська.

О л е н к а. Назва якась дивна...

Пауза.

Давай вечеряти, Кравцов... А як тебе звати?

К р а в ц о в. А яке тобі ім'я подобається?

О л е н к а. Максим.

К р а в ц о в. Називай мене Максимом, я теж хочу мати кілька імен. А сьогодні, справді, мій день народження. Стукне дев'ятнадцять. Піде двадцятий... Летять роки!..

Пауза.

О л е н к а. Давай потанцюємо, Кравцов!

К р а в ц о в. Без музики?

О л е н к а. Згадаємо ту, що на випускному.

Звучить вальс.

(Наче з партнером, танцює одне коло, друге... Зникає за комином).

У цей час входить Аза в чоботях, френч туго перетягнутий ременем, на голові кубанка, з-під якої видніється закручена коса. В руках пістолет. Здається, вона не торкається землі, так тихо підійшла до Кравцова.

А з а. Руки!

Кравцов наче не чує.

Ну, бог з тобою, іди на той світ і так!.. Вбігає Тамара.

Т а м а р а. Зупинись! Наш!

А з а. (опускає пістолет). Запізнилася б на пару секунд — і був би мій... Тут німецькі пси бігають, думала — один із них.

Т а м а р а. Я тебе сподівалась за левадою зустріти.

А з а. Це той врятований? (Заходить так, щоб бачити обличчя Кравцова). Йому ще треба багато сала з'їсти, а тоді вже в загін. У нього сльози на очах від переляку. Не бійся, ми тебе в бій не пошлемо, будеш опеньки збирати.

Т а м а р а. Щось балакучою стала...

А з а. Довго мовчала. (Виймає папір, передає Тамарі). Дідові віддаси, а мені ще треба подихати свіжим повітрям у цих краях. (Виходить).

Т а м а р а. То наша розвідниця і контррозвідниця... Вона безстрашна, її ненависть до фашистів інколи перетворюється на таку лють!.. І ми її в такі хвилини боїмося. Відпочив?

Повертається Аза, кладе пучок польових квітів на комин.

А з а. Як твоє прізвище, ім'я, ангел небесний?

Кравцов повертається, мовчки дивиться на Азу.

А в його погляді ошмаття ночі... Іграшки любиш? Візьми... (Виймає з кишені, подає наган).

Т а м а р а. Знову?

А з а. Знову зустріла поліцая. Він упав на коліна, просить: "Візьми зброю". Я взяла, і він замовк, царство йому небесне. (Виходить).

Т а м а р а. Ти їй сподобався. Бач, зброю тобі подарувала.

Пауза.

Я вже розповідала про моряка, який хотів тебе врятувати. Перед війною він капітаном був на невеличкому судні. Гордився цим, а послухаєш мову, наче він тільки-но з корабля. І блокнот-щоденник свій називав вахтжурналом. Візьми. (Подає записну книжку). Візьми на пам'ять про моряка. (Виходить).

Кравцов поклав у кишеню наган. Потім записну книжку розгорнув, наче хотів читати, але передумав, поклав до кишені. Погляд знову — на голубі олені.

(Заходить, теж кладе на комин лісові квіти. Перехопила погляд Кравцова). Німці село спалили і людей, до одного. Тут, кажуть, жила баба з онукою, їх теж...

Пауза.

Все згоріло, а комини залишилися. Бачиш, хтось написав "кохаю", "чекай"... Тепер так повелось — проходять тут партизани — квіти кладуть. Комини — як пам'ятники коханню! Ходімо! Ти такий блідий. На базі трохи ще підлікуєшся...

Пауза.

І птахи навіть не перелітають через згарище. Село тепер — як могила.

Переміна світла.

Узлісся. Поблизу — партизанський табір. Біля величезного пня, який править за стіл, на саморобній лавці сидить Кравцов — розглядає вахтжурнал. Розгорнув, читає голосно, чітко:

"Виписка з правил ведення вахтового журналу, параграф п'ятий: записи у вахтовому журналі повинні писатися чітко, а зміст їх мусить бути короткий, але вичерпно ясний". (Пауза. Про себе). Людина, яку я не знаю, яка не знала мене і віддала за мене життя. Є подяка? Є ціна, якою можна розплатитися за це? Немає!.. (Пауза. Перегорнув кілька листочків). Записи мусять бути короткими, але вичерпно ясними. (Записує. Голос Кравцова наче читає запис). "Вахту прийняв Кравцов!" (Згорнув книжку, заховав до кишені).

Входить Дід. У крутих плечах вгадується неабияка сила. Мова спокійна, розважлива; усмішки не побачиш, а може, не видно за бородою, що ховає півобличчя. Зупинився, дивиться на Кравцова. Той деякий час не помічає його, потім забачив Діда, підхопився, став по команді "струнко".

Д і д (зробив жест рукою, мовляв, сідай. Сам зайшов з другого боку пенька і теж сів на лавочці). Звання армійське?

К р а в ц о в. Рядовий.

Д і д. Звідки родом?

К р а в ц о в. З Сибіру...

Д і д. Де вчився?

К р а в ц о в. Перший курс політехнічного.

Пауза.

Дід запалює люльку.

Д і д. Казки любиш?

К р а в ц о в. (іхні погляди зустрілись). Дивлячись які. Дід. В казках не придумане, в казках справжнє, тільки в стонадцять разів збільшене, аж не пізнаєш — так збільшене. Є казки веселі, радісні, а є — страшні. Ось тепер самі живемо у казці кривавій. Рубаємо голову змію, а в нього їх аж сім собачих, скажених...

Пауза.

Хлопче, можеш правду зараз говорити — говори, не можеш — почекаю.

К р а в ц о в. (підвівся, зробив кілька кроків до авансцени, ніби тримаючи на плечах непомірний тягар, потім знову повернувся на своє місце). Запитуйте.

Д і д. Чого я буду ритися в твоїй совісті? Сам вибирай і показуй.

К р а в ц о в. З інституту — в Червону Армію, потім — штрафний батальйон. А тоді нас у тил — міст підірвати. Завдання виконали. Частина бійців назад прорвалася, а нас до провалля притисли — і з автоматів...

Д і д. За що штрафний?

К р а в ц о в. Не знаю.

Д і д. Такого не буває.

К р а в ц о в. Дівчину зустрів...

Пауза.

Я колись, а зараз...

Д і д. До правди не готовий — почекаємо! Як здоров'я?

К р а в ц о в. Вже добре. А коли на завдання посилають — мене обходять.

Д і д. Встигнеш. Війні кінця ще не видно. (Підвівся). Розмова в нас не закінчена.

К р а в ц о в. (теж підвівся). Не довіряєте, може?

Д і д. Розмова, кажу, в нас не закінчена. (Виходить).

Пауза.

К р а в ц о в. Не закінчена. А що сказати вам, командиру... Один командир уже не повірив.

Змінюється колір освітлення, потім залишається лише освітлення, в якому стоїть Скирда.

Г о л о с К р а в ц о в а. В чім моя... наша вина?

С к и р д а. Мовчать!!! Батько її на фронті загинув, а ти насміявся з дівчини! Воїн червоний! Не воїн — бандит!

Я сам, без трибуналу! (Виймає пістолет).

Знову освітлення, як і було. Стоїть Кравцов, а голос Скирди ще звучить: "Насміявся з дівчини. Не воїн — бандит!"

Переміна світла.

Згарище села. Комин з голубими оленями. На обгорілій колоді згорблений, обхопивши голову руками, сидить Кравцов. Весь у полоні спогадів.

Висвітлюється Оленка в червоному платтячку.

К р а в ц о в. Ілонка... А завтра будеш Жанна... Дивна ти... Придумала — кожен день нове ім'я!

О л е н к а. А квіти ж мають по кілька назв. Є така квітка. Любка-дволиста, а ще вона називається нічниця, нічна фіалка, і ще вона має назву знаєш яку?

Пауза.

Люби-мене, не покинь.

К р а в ц о в. Я приїду до тебе. Ось на них, на голубих оленях! У заметіль таку, що тільки в нас буває, — непроглядну, як білий дим... На голубих оленях! Вони мчатимуть, як ось ці... Вітром мчатимуть!

О л е н к а. Голубих оленів не буває, я їх придумала...

К р а в ц о в. Раз ти придумала —то вони є! І я їх знайду! Приїду і скажу: Ілонко, Роксолано, Жанно д'Арк, поїхали!

О л е н к а. Куди?!

К р а в ц о в. Світ дивитися! Я тобі покажу такі дивовижні краї!

О л е н к а. А ти їх бачив?

К р а в ц о в. Снилося або уявляв! Може, поїдемо в краї далекі...

О л е н к а. Не боїшся?

К р а в ц о в. Завтра в бій, і я піду! Хай уб'ють, не боюся!

О л е н к а. А хто до мене приїде?

К р а в ц о в. Я виживу... Щоб до тебе повернутися!

О л е н к а. Виживи, Кравцов!

Пауза.

К р а в ц о в. Приїду і скажу... (Голос наче не може вирватися з грудей, а потім вибухає), Ілонко! Роксолано!!

Непомічене заходить Аза. Вона пильно вдивляється в малюнки на коминах, потім хусткою стирає сажу з третього напису, і там чітко проступає слово "Кравцов".

А з а. (повернулась до Кравцова і по довгій паузі). Оце ти такий, Кравцов!

Німа сцена.

КАРТИНА ДРУГА

Узлісся. На лавочці біля пенька сидить Кравцов, щось записує у вахтжурнал. Заходить Тамара. Сідає по другий бік "столу".

Т а м а р а. Як почуваєш себе?

К р а в ц о в. (тільки тепер помітив її). Навіть не чув, коли підійшла.

Т а м а р а. Вже звичка нечутно ходити. Іноді помічаю — пташка не чує, коли проходжу поряд. Поживеш у лісі, і ти навчишся. Пишеш?

К р а в ц о в. Пишу. (Ховає блокнот).

Пауза.

Раптом залп — один, другий, третій. Кравцов і Тамара підвелися, стоять, наче над могилою. Кравцов і шапку зняв. Через кілька хвилин знову сідають.

Т а м а р а. І п'ятий не повернувся. Там загинув.

К р а в ц о в. Не повернувся? А як же ховають?

Т а м а р а. А Дід завів такий порядок. Де б не загинув боєць, хоч і останків його немає, але ховають у розташуванні загону. Насипають могилу, кладуть вінок із жита, калини і дубового листя. Неподалік виявлено величезне сховище пального, яким харчуються німецькі танки. Наказ командування будь-що знищити сховище. А там численна охорона, укріплення, прямим боєм не взяти. Отож і посилають по одному. Посилають, а вони гинуть.

К р а в ц о в. А що ж далі?

Т а м а р а. Пошлють шостого. А може, й не пошлють. Бо тепер ясно — це вірна смерть.

К р а в ц о в. Де ховають ?

Т а м а р а. Ходімо поклонимося його могилі.

Виходять.

Заходять Мишко і Дід, вони чимось схожі між собою. Мовчки сідають біля "столу", мовчки скручують цигарки... Головне вже сказано ними.

М и ш к о. А що? Піду...

Д і д (наче розмірковує чи виправдовується). Тебе доводиться посилати. А кого? Іншого пошлю, а тебе прибережу, бо ти мій син?

Пауза.

Не можна так! Це проти совісті!

М и ш к о. Розумію, не маленький.

Д і д. Там...

М и ш к о. Знаю, дорога в один бік.

Д і д. Що?

М и ш к о. Туди йдуть, а звідти...

Д і д. Злякався?!

М и ш к о. До слова прийшлося.

Д і д. Не вправишся — комусь знову йти...

Пауза.

І десятий піде. Наказ командування виконаємо!

М и ш к о. Виконаєте...

Пауза.

Д і д. Чоботи не давлять?

М и ш к о. Ні.

Д і д (дістає з кишені, подає Мишкові). На.

М и ш к о. Цукерка? Де взяли, тату?

Д і д. Завалялась.

Пауза.

М и ш к о. (підвівся). Піду. (А сам стоїть, не йде). Тату, давайте шапками поміняємось. У мене тепліша і якраз на вас.

Міняються шапками.

Д і д. Придумав... (Теж підводиться).

М и ш к о (одягнув батькову шапку, натягнув на лоба). Бережіть себе, тату! (Швидко виходить).

Дід тримає в руках синову шапку, потім рвучко притис її до обличчя.

Сцена темніє.

В темряві жіночий тужний крик з відлунням... Потім тиша. Три рушничні залпи.

Освітлюється сцена. Виходить Дід, сідає на лаву, кладе шапку на коліно...

Пауза.

Ще тричі лунають трикратні залпи все тихіше й тихіше. Це вже вчувається Дідові.

Д і д (гладить шапку, наче голову дитини). Немовлям іще був ти, Мишко, і року не було, коли прихворів. Плачеш і плачеш... А візьму на руки — затихнеш. То я цілу ніч і проношу тебе на руках. А ще коли до школи у перший клас повів тебе... Побриньдзювало з малечею. Мені чомусь так стало тебе шкода, а ти ніби відчув, зупинилося мале, я підійшов, поцілував тебе. А ще якось на трактор до себе посадив. Двоє

гонів з тобою обійшов. (Ковтнув беззвучний плач). А то завжди, як з дорослим.

Пауза.

А це, бач, узяв та й послав на смерть! Батько сина послав!.. Чи ти хоч устиг до мене, до матері думкою шугнути? Може, й не встиг... куля прямо в голову...

Пауза.

Мишко, чому я хоч на прощання не обняв тебе, не пригорнув до себе, щоб серце твоє живим почути! Почути, як б'ється!

Пауза.

Чому, Мишко?

Пауза.

(Глухим стогоном-криком). Батьки, цілуйте їх, дітей своїх, поки вони маленькі. Дорослі стануть, а ви їх обнімайте, слухайте, як б'ється їхнє серце — то шматочок вашого серця. Треба їх любити! Дихати ними! Ось бачите, не стало мого сина... Холодно мені в грудях... Холодно!.. Як у відчинені двері, мороз увійшов у душу.

Пауза. Знову чутно три віддалені залпи.

Простіть, батьки тих синів, яких я знову пошлю. Може, на смерть! Простіть, як я собі прощаю, інакше не можна! Вітчизну свою, край свій, цю землю свою (розкинув руки) Треба захищати!

Пауза.

Ось і тепер піде слідами мого сина командир третього взводу, найкращий у загоні. (Підвівся, стоїть згорблений, постарілий. Шапку так і тримає в руках).

Входить Кравцов, майже стройовим кроком наблизився до Діда.

К р а в ц о в. Товаришу командир, дозвольте. (Помітив, що Дід не бачить і не чує його, повільно, тихо ступаючи, виходить).

Д і д (не міняючи пози). Що хотів, Кравцов?

К р а в ц о в. (повернувся на місце). Я прошу послати мене туди...

Д і д. Куди не дійшов Мишко? (Дивиться на Кравцова, наче не збагне, що той сказав).

К р а в ц о в. Куди ішов Мишко. (Ступив кілька кроків до командира, той вдивляється в нього, наче хоче розгадати його).

Д і д. Сам, чи хто підказав?

Пауза.

Чується голос Кравцова, наче читає запис: "Вахту прийняв Кравцеві"

К р а в ц о в. Сам собі підказав.

Д і д (твердо). Піде командир третього взводу.

Пауза.

(Наче сердито). Чи гадаєш, ти кращий, хоробріший, досвідченіший?

Пауза.

Чого в тебе очі червоні? Випив?

К р а в ц о в. Не спав... за старостою ходили.

Д ід. Поспи... Хто може рівнятися з комвзводом-три!

К р а в ц о в. На це діло мене краще...

Д і д. Ти кращий, відважніший? Іди з моїх очей. Скромник.

К р а в ц о в. У мене більше шансів виконати це завдання.

Пауза.

Не той тепер час, щоб думати про скромність. І я не з лякливих.

Пауза.

В мене план інший — не від лісу і не від поля підкрадатися до об'єкту, а з села.

Д і д. Там штаб польової жандармерії, аж кишить німцями.

К р а в ц о в. Саме тому охорона не чекатиме з боку села.

Д і д. А в село як?

К р а в ц о в. На місці вирішу.

Д і д. Треба думати.

К р а в ц о в. Я вже думав. Скільки ж іще думати?

Пауза.

Д і д. Рідня є?

К р а в ц о в. Я дитдомівець.

Пауза.

Д і д. Придумали слово — дитдомівець. (Виходить).

К р а в ц о в (говорить, наче вона поряд), Ілонко, як ми вирішили з тобою, так і зроблю, піду. Ми не прощаємося, бо ми завжди разом.

Заходить Дід.

Д і д. День і ніч вистачить тобі зібратися? І підеш. Підете вдвох з Азою.

К р а в ц о в. (підвівся). Я сам.

Д і д. Підете вдвох. Адресу, якщо є кому... даси.

К р а в ц о в. Обійдеться без адреси...

Стоять двоє людей, мовчки прощаються, і кроку один до одного не зробили. Переміна світла.

На авансцені Аза з вузликом у руках. На ній широка довга циганська спідниця. Поверх фуфайки велика циганська хустка. Кравцов у звичайному одязі сільського парубка. Обоє зупинились, обирають дорогу.

А з а. Підемо ліворуч, поза березняком.

К р а в ц о в. Праворуч яром — дивився по карті.

А з а. По карті. Іди за мною, я тут не тільки кожне деревце — кожну гілочку знаю. В мене очі — як фотоапарат: гляну — і на все життя. І потім — хто в нас старший?

К р а в ц о в. Не запитував у командира.

А з а. А я запитувала.

К р а в ц о в. Що ж він сказав?

А з а. Хто розумніший, той і старший, а хто розумніший — діло покаже... Ще кілометрів тридцять!

Пауза.

Ти вже за ніч пройшов сорок. Ходив на згарище? Стоять комини? Біжать олені?

Пауза.

Скільки їй років було?

К р а в ц о в. Вісімнадцять.

А з а. А мені дев'ятнадцять. А тобі? Вже сивина пробивається. Мабуть, за тридцять.

Кравцов прислухається, насторожився.

То листя падає. В лісі, коли голі дерева, — листок падає, а чути далеко, здається, ніби хтось крадеться. Через кілька годин будемо в хаті лісника.

Переміна світла.

Сільська хата. Недобудована — вікна і двері не вставлені. На підвіконні фуганок. На стіні на гвіздку висить полинялий піджак. На долівці кинутий оберемок сіна, на ньому лежить Аза. Кравцов стоїть, обіперся об одвірок.

А з а. Старий самотній лісник майстрував собі хату. Війна почалася, а він майструє. Якогось дня поклав фуганок на підвіконня і пішов у село по тютюн, навіть піджак залишив. Пішов — і не вернувся. Може, десь на війні вже.

К р а в ц о в. (підійшов до вікна, взяв фуганок, провів раз, другий). Хазяїн повернеться, добудує.

А з а. Гарно тут. Якби мені після війни таку хату. Ні, не таку, а цю. Жодних меблів, тільки сіно. Щодня свіже сіно в цей куточок носитиму і буду лежати, слухати тишу, думати. А потім потанцюю. Я люблю сама собі співати, танцювати. Людина, яка співає для когось, — вона на роботі, як і та, що рубає дрова, підмітає вулиці чи зводить будинок. А та людина, що для себе співає, вона летить. Летить на крилах смутку або на крилах радості. Вона й земного тяжіння не відчуває, вона летить!..

К р а в ц о в. Ти справжня циганка?

А з а. А ти як гадаєш?

К р а в ц о в. Чого я буду гадати? Хочеш — скажеш. Ні, так ні. Давай про діло.

А з а. До чого просто на війні — або тебе вб'ють, або уб'єш ти.

К р а в ц о в. Присмеркне, спробую підійти до села, оглянути.

А з а. Це завдання мені!.. Ти прийдеш у село — зразу помітять. А я прокрадусь... Чого крадеться циганка, ніхто не здивується. Не здивується, бо циган і євреїв фашисти мовчки вбивають.

К р а в ц о в. За що?

А з а. Одна вина — за те, що народилися на світ.

К р а в ц о в. Вони за це заплатять.

А з а. За людське життя розплатитися не можна... Хоч мільйон років плати.

Пауза.

Зайду в село, розвідаю, а ти полежиш тут, поспиш або помрієш. Я в мріях стільки країв, стільки людей набачилась. І женихи в мене були. Високі, стрункі, красені, та й годі. А такого, щоб ранив мене, не було. Не змогла намалювати.

Пауза.

Розкажи мені про себе.

Пауза.

К р а в ц о в. Іншим разом. Якщо ти йдеш, то пора. Вже звечоріло.

А з а. (підвелася). Іду. Коли через добу мене не буде, іди сам. Коли хочеш, можна і в загін повернутися, — ніхто нарікати не буде. Це так Дід сказав.

К р а в ц о в. Дивись, обережно.

А з а. Ех, Кравцов!.. Мені відомо, тобі теж двадцятий! А знаєш, чому ти видаєшся старшим? Тому що сивина пробивається? Ні. Тому, що в очах твоїх ошмаття ночі... Бувай! (Виходить).

Переміна світла.

Кравцов сидить на сіні, записує у вахтжурнал. Відклав вахтжурнал, ліг, підклавши руки під голову... Вечорів.

К р а в ц о в. А час наче не йде, а повзе.

Якось непомітно зайшла Аза і стала в дверях.

А з а. Лежиш, Кравцов?

К р а в ц о в. (підвівся). Нарешті!

А з а. Лежав і не спав — по очах бачу. І за мене переживав. А як не переживати?.. Мене, молоду, красиву, уб'ють. І планета стане біднішою. Зникне гарна людина — і земля біднішає. Хто так станцює, як я? Ніхто. Може, краще, може, гірше, але не так, як я. Хто заспіває так? Ніхто. (відійшла до Кравцова). Посунься...

Кравцов підвівся, відійшов, примостився на вікні.

(Шпурнула хустку на сіно, прилягла. Вже іншим тоном). До села можна пробратися яром, а там городами. Село невеличке, а фашистів —

як пацюків у коморі. Бігають, ситі — аж вилискують, а люди принишкли, по хатах сидять.

Пауза.

На вигоні троє повішених гойдаються.

Пауза.

К р а в ц о в. З сільськими ні з ким не говорила?

А з а. Я ж циганка — ворожила, розпитувала... (Посміхнулась). Ворожити зараз так легко, у всіх важке горе на серці та надія в душі — отак, горе і надія тільки і є в людей зараз.

Пауза.

У першу хату, що за селом біля тополі, можна зайти. Коли що — перечекати. Там жінка самотня живе.

К р а в ц о в. Їй вірити можна?

А з а. Сина убито на фронті.

К р а в ц о в. Де комендатура?

А з а. Біля церкви.

К р а в ц о в. Дорога до складів?

А з а. Я домовилася з господинею. Завтра корову поведу пасти і роздивлюся.

К р а в ц о в. На світанку підеш?

А з а. А знаєш, що таке світанок? Це коли ніч прощається з землею. Глянеш на небо, світає... а ніч до землі припада, мов боїться, що більше не побачить її.

К р а в ц о в. Поспи.

А з а. (розстеляє фуфайку, лягає. Пауза). А що, коли останні два метри життя проспиш? Шкода буде.

К р а в ц о в. Як це?

А з а. А так. На світанку піду і не повернуся... і пошкодуєш, що примусив мене спати!

Довга пауза.

Ти хотів знати, чи я циганка? (Схопилася). Затанцюю тобі, Кравцов... (Починає танцювати під музику безслівної пісні, зупинилась, заспівала).

Іди до мене, іди до мене,

Іди до мене...

Смаглі ніжки — стежку вкажуть,

Груди білі — ніч засвітять,

Губи ніжні — втому вип'ють,

Руки теплі заколишуть.

Іди до мене, іди до мене!

Іди до мене...

Знов танок — незвичайний, дедалі стрімкіший, вона наче літає. Розстебнулася блуза — забіліли груди, коса розплелася. Аза то зупиняється, не зводячи очей з Кравцова, то знову кидається у вихор танцю. Кравцов стоїть чи то вражений, чи то розгублений. Тьмяніє світло, і вже в темряві повторюється пісня.

Довга пауза.

Сцена освітлюється. Аза вдягає фуфайку, запинається. Кравцов стоїть біля вікна, ніби теж зібрався в дорогу.

А з а. Нас було чотири сестри: дві білі, як ранок, а дві — чорні, як вечір... Я в драмгуртку циганку Азу грала, Кармен розучувала. (Ступила кілька кроків до Кравцова, ніби хотіла побачити, що в його очах). Відпочинь, Кравцов, роботи завтра багато. (Виходить, у дверях повернулась). Кравцов, коли б ти сю ніч... прийшов до мене, убила б... Ось і ніж приготувала. (Відвернула полу фуфайки. Пауза. Знову відійшла до дверей, зупинилася). Мені тепер легше жити. Вірю — є велике кохання! Думала, це казка, а воно насправді. А так убила б, як зрадника, і рука б не здригнулася! Спасибі, Кравцов, що ти є, що я зустріла такого! (Хоче йти).

К р а в ц о в. Зачекай... За звичаєм нашого загону я хотів Ілонку поховати і вінок зробив. (Виходить і повертається з вінком, сплетеним з калини, жита і дубового листя). Вона, Ілонка, Роксолана... загинула мужньо, як боєць... Я вибрав місце, затишно їй буде. А то не повернусь — хто її поховає?

Аза стоїть, вражена болем і жалем...

Сцена темніє. Три залпи з двох пістолетів, голоси вже в темряві.

К р а в ц о в. Ніби живу поховав...

Пауза.

А що, коли вона жива?

Пауза.

З вогню живим не вийдеш...

А з а. Мені вже треба йти, Кравцов.

Переміна світла.

На авансцені стоїть Тамара. Задумалась.

Входить Дід з погаслою люлькою в руках...

Д і д. Що з тобою, Тамаро, не прихворіла?

Т а м а р а (прокинулась від думок). Пробачте, не помітила...

Д і д. І я біля тебе постою, воно хоч трошки сонце глянуло, а теплить. Чи не простудилась? Погода ж нікудишня...

Т а м а р а. Я тепло вдягнена.

Д і д. Он підошва в чоботі відірвалась, треба підбити.

Т а м а р а. Як там наші?

Д і д. Поки не чутно.

Т а м а р а. Товаришу командир!..

Д і д. Хочеш піти дізнатись?

Т а м а р а. Так.

Д і д. Не треба йти в той бік. Не треба привертати увагу. Може, німці мають у лісі свої очі, свої вуха.

Т а м а р а. Я кружним шляхом.

Д і д. Почекаємо.

Т а м а р а. Кравцов...

Д і д. Не певна за нього?

Т а м а р а. Ще рани не позагоювалися як слід.

Д і д. Тихо. На переміну погоди.

Пауза.

Т а м а р а. Дозвольте, я розвідаю.

Д і д. Я вже сказав.

Т а м а р а. А коли без дозволу піду?..

Д і д (розпалює люльку, наче нехотя. З нотками вибачення). Такий час! Берегти дисципліну треба!.. Без дозволу підеш — розстріляю!

Переміна світла.

Хата лісника. Кравцов стоїть біля вікна. Задумався. Входить Аза. В ній ніби щось змінилося, ніби кроки стали чіткіші, зразу й не помітив, що триматись їй на ногах і навіть говорити надзвичайно важко, а вона ніби ще й усміхається.

К р а в ц о в. (з полегшенням). Ледве дочекався.

А з а. Слухай! Повторювати не буду... До сховища треба пробиратися повз церкву вузенькою вуличкою, поростою резедою. А далі — чисте поле, затемна повзтимеш. А там — огорожа дротом. Вартові проходять уздовж дроту кожні двадцять хвилин. Ось план. (Дає папір).

Кравцов підійшов, узяв папір.

Іди зараз, тепер вечір у ніч переходить. Очі найгірше бачать у такій темряві. Бо вона схожа на величезну тінь. Ти теж, як тінь, будеш, і вартові ще не насторожені... Іди, Кравцов. (Хитнулась).

К р а в ц о в. Що таке?

А з а. Поранена. (Вона б упала, якби Кравиов не підхопив її, підвів до сіна, обережно поклав).

К р а в ц о в. Як же я тебе залишу?

А з а. Тебе послали підривати сховище, а не оберігати поранену циганку.

К р а в ц о в. Азо!

А з а. Іди, Кравцов, я дочекаюсь тебе.

Сцена темніє.

В темряві спалахують різнокольоровим світлом шматки дороги, якою, очевидно, проходила Аза... Ліс, кущі, дерева, колючий дріт, химерні переплетіння гілок. Сцена висвітлюється.

Кравцов стоїть біля вікна. Аза підвелася, сіла. їй неймовірно важко робити кожен рух, але біль хоче приховати усмішкою... а воно й усмішка болюча.

К р а в ц о в. Як себе почуваєш?

А з а. А ти — справжній, ти... живий?

К р а в ц о в. Який же я ще можу бути?

А з а. Сон, марення мені напоказували всього... Скажи ще раз... Ти — Кравцов?!

К р а в ц о в. Я, Азо! Все зробив. Тільки, коли з села виходив, чиркнула куля — дрібниці...

А з а. І я не почула вибуху?

К р а в ц о в. Ще почуєш через десять хвилин.

А з а. Десять хвилин це багато...

К р а в ц о в. Вже дев'ять залишилося.

А з а. А коли міна не спрацює?

К р а в ц о в. Відлежуся, як недобитий пес, і знову повзтиму туди.

А з а. А знаєш, жито — то вічна пам'ять про тих, хто пішов, пам'ять серед живих... Калина — то краса, яка після них житиме. Дубове листя — то труд тих, що пішли, труд, що лишили живим... Кравцов! Хороша традиція в нашому загоні!

Пауза.

А вінок з Флонки прийми і могилу розрівняй... Для людей її немає, а для тебе вона лишилась жити... її кохають, вона жива...

К р а в ц о в. Ти вгадала, циганко. Я й вінок прийняв, і могилу розрівняв... Живе Ілонка... В мені живе.

Віддалений вибух, як удар грому, ввірвався у хату.

А з а. (спочатку тихо, а потім все голосніше сміється). Ми їх... Ми сильніші!

К р а в ц о в. (тепер уже помітно, що він поранений. Йому вже важко стояти. Він тримається за підвіконня). Сильніші...

Довга пауза.

Аза. Кравцов! (Подає папір). Читай!

Кравцов підійшов, йому важко, але старається не показувати, взяв папір. Читай голосно!

К р а в ц о в. (читає повільно, чітко). "Я, Кононенко Марія Дмитрівна, в загоні прозвана Азою, знаю Миколу Кравцова сорок вісім годин. Були разом на завданні. Микола Кравцов — чесний, мужній, відданий Вітчизні. Ще я знаю: він, Кравцов, уміє кохати і вміє бути вірним у коханні.

Пауза.

Вищезазначене дає йому право бути комуністом. Прийміть його в партію. Безпартійна Марія Кононенко".

Пауза. Кравцов тамує біль, а може, й сльози.

А з а. (їй дуже важко говорити). Кравцов, добудуєш хату після війни... коли час буде...

К р а в ц о в. Добудую. Для тебе добудую.

А з а. Кравцов, у тебе залишилась ще крапелька сили?

Підведи мене...

Кравцов тільки неймовірним зусиллям волі тримається на ногах. Підійшов, обережно підвів Азу.

Подай хустку.

Кравцов подає хустку, розгортає її й кладе на плечі дівчині.

(Взяла хустку за кінці, розкинула над собою, як крила). Хтось казав, що найкраще (голос усе тихішає) прощатися з цим світом у танці... Хочу востаннє станцювати...

А сама ледве тримається, голову схилила на плече Кравцову. Чути стукіт каблуків під безсловесну пісню Ази. Стукіт переходить у дріб. Трохи погасло світло. Вони обоє ледве стоять у великому колі танцюючих тіней.

Як легко танцювати, і землі не чую під собою... (Опустилась на коліна, потім упала, розкинула хустку, як крила).

Кравцов захитався, він теж не може втриматися на ногах. Стукіт каблуків затихає — коло з тінями зупиняється... Темрява.

Коли освітлюється сцена, ми бачимо: Аза лежить уже накрита циганською хусткою. Кравцов розпластаний серед хати. Тамара стоїть біля них, вражена побаченим.

Т а м а р а. (підійшла, трохи підняла край хустки рукою, наче закрила очі Азі. Підійшла до Кравцова, опустилась на коліно, прихилилась, слухає серце і тихо). Виживи, Кравцов!

А відповідає луна голосом не Тамари, а Оленки:

"Виживи, Кравцеві Виживи, Кравцові Виживи, Кравцові"

ДІЯ ДРУГА

КАРТИНА ТРЕТЯ

Ніч. Закуток товарної станції. В колі світла, що падає від ліхтаря, двоє вантажників. Навіть їхні пози свідчать про крайню перевтому. Чутно то віддалені, то близькі гудки паровозів. Долинають голоси станційної обслуги. Довга пауза.

К о н о п л і ц ь к и й. Глянувши на нас збоку — хто б догадався, що міністр і академік розвантажують вагони з вугіллям? Нікому б і в голову не прийшла така божевільна думка! Вугілля, та ще вночі, та ще на голодний шлунок!

Пауза.

Я так зголоднів, що хотів сунути в рот шматок антрациту, але зуби пожалів.

К р а в ц о в. Чи вправимося до ранку?

Пауза.

К о н о п л і ц ь к и й. Чому ти завжди набусурманений? Тебе за це й дівчата не люблять. А до Конопліцького (жест, мовляв, до мене) липнуть, як оси до варення. Вони липнуть, а мені байдуже! У них завжди усмішечка напоготові. Оченята ніби хотять повистрибувати — всі вони на один копил.

Пауза.

Не мовчи, розмовляй, бо засну, і вже не розбудиш. Розкажи щось.

К р а в ц о в. Що розказати?

К о н о п л і ц ь к и й. Дитинство, кохання, мрії. Або, наприклад, як ти бачиш свою доріжку в житті?

К р а в ц о в. Закінчу інститут, одержу призначення і працюватиму.

К о н о п л і ц ь к и й. Куди пошлють, туди й підеш, — теля...

К р а в ц о в. А як же ще?

К о н о п л і ц ь к и й. Постав мету і йди до неї, як ось я. Я обов'язково стану міністром! Міністр Конопліцький! Звучить? Отож-то! Стою в трамваї, а за спиною — "міністр!", "міністр!". Приїду додому — буду матері покрівлю перекривати — люди питатимуть: хто то. А потім дізнаються та аж роти пороззявляють... Міністр на хату виліз!

Пауза.

Так їсти хочеться, що, якби зараз побачив ситого чоловіка, убив би із заздрощів.

Пауза.

Взагалі передчуваю, що з мене буде щось велике... Хочеш факти?

К р а в ц о в. Давай!

К о н о п л і ц ь к и й. На фронт я пішов рядовим... Від Чорного до Білого моря рядовішого, ніж я, не можна було знайти. А ким закінчив війну? Єфрейтором! Від рядового до єфрейтора! Стрибок? Стрибок. Перший курс інституту — рядовий студент! Четвертий курс — староста кімнати! Стрибок? Стрибок. Дійду і до міністра... А ти — до академіка. Не витрачаєш часу на балачки, цінні думки записуєш у вахтжурнал.

Пауза.

Коли голодний — таке відчуття, наче у роті хто кропивою пожалив.

К р а в ц о в. Не думай про їжу.

К о н о п л і ц ь к и й. Я не думаю, а нутрощі думають та ще вголос.

К р а в ц о в. Досить відпочивати.

К о н о п л і ц ь к и й. Ще п'ять хвилин. (Видно, чимось збентежений). А можна збожеволіти від голоду?

К р а в ц о в. Мабуть...

К о н о п л і ц ь к и й. (прислухається, принюхується). Я вже божеволію! Вчувається запах ковбаси, та не якоїсь там ліверної (з натхненням), а домашньої!

К р а в ц о в. На, з'їж, а то справді збожеволієш. (Подає йому окрайчик).

К о н о п л і ц ь к и й. Як ти економиш? Я, поки принесуть суп, хліб з'їдаю протягом трьох секунд.

К р а в ц о в. Ти свій пайок віддав технічці і добре зробив. В неї — діти...

К о н о п л і ц ь к и й. (вже з'їв хліб). А ковбаса пахне... Це або новий вид галюцинацій, або...

К р а в ц о в. Або...

К о н о п л і ц ь к и й. Починається. (Жест, мовляв, божеволію, потім знову принюхується). Далі терпіти не можу — піду на запах... (Встає, виходить).

К р а в ц о в. Дивак! (Розмовляє про себе). Розвантажувати вугілля — тяжка робота, але мені чомусь здається, чим тяжча робота, тим більший перепочинок душі.

Пауза.

Конопліцький хоче стати міністром, а я? Через рік призначення. Куди?..

Пауза.

Однаково...

Заходить Конопліцький.

К о н о п л і ц ь к и й. Піймав! По запаху вислідив. За вагоном знайшов — до нас, видно, приглядалась.

К р а в ц о в. Ковбаса?

К о н о п л і ц ь к и й. Виходь, чого боїшся, ми не урки...

К р а в ц о в. Нічого не розумію...

К о н о п л і ц ь к и й. (тихіше). Пішов по запаху, як по стежці, глядь — за вагоном тінь... Я ж колись "язика" брав — знаю. Підкрався і за руку — хап! А вона — "відпусти"! І так глянула... В темряві побачив її очі, а вони в неї злі, як у пуми, і рука моя сама опустилась.

К р а в ц о в. Де ж та пума?

К о н о п л і ц ь к и й. Виходь, мара, — ми чесні люди, вантажники. Іди ближче, на світло.

Тамара виходить на світло.

Т а м а р а. Не скажете, де тут студенти вугілля розвантажують?

К о н о п л і ц ь к и й. О другій годині ночі, на коліях товарної станції шукати студентів?

Тамара підійшла на кілька кроків, вдивляється в Кравцова. Той уже пізнав Тамару, але ще не вірить своїм очам.

Т а м а р а. Кравцов?

К р а в ц о в. Тамара? Коли приїхала?

Т а м а р а. Сьогодні пізно ввечері. Знайшла ваш гуртожиток, а там сказали, що вугілля вантажите. Хотіла до світанку на вокзалі перебути, але не спиться. Я і пішла навмання... Бач, і знайшла.

Пауза.

Який ти замурзаний — ледве впізнала.

К р а в ц о в. Хоч би написала, що приїдеш.

Т а м а р а. Не збиралася їхати...

К о н о п л і ц ь к и й (кидає підкреслено зацікавлений погляд то на Кравцова, то на Тамару). Якщо давно не бачилися — розцілуйтеся.

К р а в ц о в. (підійшов до Тамари). Здрастуй! (Поцілував).

Т а м а р а. (відвела погляд від Кравцова). Не збиралася їхати, а воно якось в один день найшло на мене і...

Пауза.

Влаштуюсь десь на роботу, а якщо вийде — і в інститут на той рік. Допоможеш, порадиш?

К р а в ц о в. Подумаємо.

К о н о п л і ц ь к и й. Дрібниці, і роботу, й інститут я беру на себе. Роботи — хоч греблю гати, а в інститут? Декана десь у темному куточку

попрошу, він фронтовиків любить і боїться. Та ще для користі справи підкинеш, що й ти була на фронті.

Т а м а р а. Я серйозно.

К о н о п л і ц ь к и й. А хто ж серед ночі жартує?

К р а в ц о в. (жест у бік Конопліцького). Мій товариш, однокурсник.

К о н о п л і ц ь к и й. (з поклоном). Друг і соратник Кравцова — Петро Конопліцький. Міністр. Без портфеля поки що...

Т а м а р а. (подає руку). Тамара.

К о н о п л і ц ь к и й. "Прекрасна, как ангел небесный, как демон, коварна и зла".

К р а в ц о в. Ми через пару годин вже закінчимо роботу.

Т а м а р а. Може, поїсте? Я з дому взяла дещо — ковбаса домашня і хліб...

К о н о п л і ц ь к и й. Ні! Ні! Коли я працюю — їсти не хочеться. Примушували б — і шматочка не взяв... Поговоріть, а я піду. Відпочивати для мене теж шкідливо. (Виходить).

Кравцов і Тамара стоять у напруженій мовчанці. Розмова між ними або навіть кілька слів, якими вони можуть обмінятись, і визначать їхні стосунки зараз, а може, і на все життя.

Пауза.

Т а м а р а. Могла б і ближче від дому влаштуватися, а я... (Не підібрала слів). Ти тут, і я теж сюди...

К р а в ц о в. З роботою і в інститут влаштуватися, думаю, можна.

Пауза.

Т а м а р а. А не думав, що аж сюди приїду?

К р а в ц о в. (теж наче хотів знайти інші слова, але не зміг). Ні.

Заходить Конопліцький.

К о н о п л і ц ь к и й. (до Тамари). Оце розсудив: не можна вам іти самій — ковбаса бандитів приманить. Вона ж пахне на три кілометри, і пограбують.

Т а м а р а. (посміхнулася). Не віддам, для вас прибережу. Чекатиму на вокзалі. (Виходить).

К о н о п л і ц ь к и й. Гарненьке, ніжненьке дівча. Влаштуємо її на роботу. Що вона вміє?

К р а в ц о в. Стріляє без промаху.

К о н о п л і ц ь к и й. (здивовано). Що?!

К р а в ц о в. Розвідницею була в нашому загоні.

К о н о п л і ц ь к и й. В неї в очах є щось від заряджeного револьвера.

К р а в ц о в. Безстрашна.

К о н о п л і ц ь к и й. Ти закоханий в неї? Ні? То я почну облогу, а потім штурм цієї фортеці. Що за лихо? Глянув — сподобалася! Глянув— втоми як не було! Глянув — їсти перехотілося! З такою можна одружитися. Помітив, яка вона горда? А в загоні в неї не було об'єкта, як би сказати, спостереження?

К р а в ц о в. Не було.

К о н о п л і ц ь к и й. Кравцов, цей нічний метелик залетів мені в душу. Я відчиню віконечко і скажу йому: лети звідси. Конопліцький — людина, яка не любить кайданів, навіть золотих.

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Лавочка десь у саду. На лавочці сидить Кравцов, біля нього розкладені книжки, конспекти. Він читає, занотовує.

К р а в ц о в. (видно, давно вже працює. Встав, зробив кілька фізичних вправ, як людина, що засиділась. Говорить, наче вмовляє себе). А чого, власне, я тут, наче мене хто прив'язав? Біжи, Кравцов. Куди? В кіно. Не хочу. Просто пройдись... Як це — просто пройтись? А так, по вулиці. Теж не хочу. Ну, тоді сиди, гризи граніт науки... Ну й що, буду гризти. (Сідає, продовжує працювати).

Заходить Конопліцький, зодягнений, як на свято. Все на ньому випрасуване, хоч, видно, ношене-переношене, та ще й з чужого плеча.

К о н о п л і ц ь к и й. Кравцов, ти маєш нагоду лицезріти найелегантнішого мужчину. (Поволі повертається на всі боки). Ну?! Заціпило... Це все Тамара. Якось вона сказала, що хоче бачити мене в цивільному. Я намотав собі на вус і оце... Галстук — з четвертої кімнати, сорочка — з восьмої, піджак — з двадцятої, штани — з першої, черевики — з дев'ятнадцятої. Всі кімнати гуртожитку перетрусив. (Жест). Красень!

К р а в ц о в. Нічого!

К о н о п л і ц ь к и й. Але після військової форми, здається, ніби голий, і потім все ледве тримається. Боюся крок широкий зробити, боюся рукою махнути, але раз Тамара хоче, я можу для неї і кольчугу вдягти.

К р а в ц о в. Куди зібрався?

К о н о п л і ц ь к и й. Хіба я знаю? Тамара знає: куди мені йти; що я буду робити; чи треба мені дихати, чи не треба; як Тамара скаже — так і роблю. Рік минув з того часу, як на товарній станції я її побачив. Рік, а вже немає Конопліцького — є раб! Ох і Тамарочка!

К р а в ц о в. Чого в тебе одна щока червоніша?

К о н о п л і ц ь к и й. Це теж її робота. Вона виховує в мені високі моральні якості... Взагалі нема в світі нічого прекраснішого, ніж жінки, і загадковішого немає. Як швидко вони переходять від гніву до ласки.

Заходить Тамара, вдягнена в гарненьку сукню, проста, але до лиця, зачіска.

Т а м а р а. Ходімо, запізнюємося. Конопліцький. Встигнемо. Кравцов. Куди?

К о н о п л і ц ь к и й. В кіно.

К р а в ц о в. А чого Тамара не вітається?

Т а м а р а. Ми ж ранком вітались. Забув?

К р а в ц о в. Пам'ять щось підводить.

Т а м а р а. Вона в тебе й була слабенька.

К о н о п л і ц ь к и й. Ходімо, Тамаро. Тільки за мене братись не можна — все, як павутинка, розлізеться.

Т а м а р а. (оглянула). "Как денди лондонский одет".

К о н о п л і ц ь к и й. Красивий чоловік! Як тобі пофортунило, Тамаро! Зустріти мене, покохати... Чого так дивишся?.. Пожартувати не можна?

Т а м а р а. Ходімо з нами, Кравцов.

К р а в ц о в. Попрацюю.

К о н о п л і ц ь к и й. Ох, який я гарний! Хоч на виставку.

КАРТИНА П'ЯТА

Кабінет директора заводу. За столом сидить Васильков, йому за тридцять, впевнений у собі. Ця впевненість відчутна і в голосі, і в манері розмовляти, і в жестах.

Він відкинувся на спинку крісла, ніби задумався. Заходить Кравцов, підходить до столу, сідає.

В а с и л ь к о в. Ось тепер поговоримо. Почитав анкету, характеристики, хоч вони часто й необ'єктивні, але знати їх треба. (Посміхнувся). Ми з тобою з одного гнізда... Один інститут закінчували. Я — до війни, а ти — після. Хороший інститут. Між іншим, я просив міністерство, щоб саме з цього інституту прислали мені інженера. Рвався в Сибір чи за призначенням?

К р а в ц о в. За призначенням.

В а с и л ь к о в. (посміхувся). А міг би сказати — рвався. Про завод наш маєш уявлення?

К р а в ц о в. Можна сказати — ні.

В а с и л ь к о в. Яку б ти роботу хотів?

К р а в ц о в. Не знаю.

В а с и л ь к о в. І я не знаю. (Пройшовся кабінетом, усміхнувся). Мені хороші інженери дуже потрібні і навіть посередні, на жаль, теж потрібні. Де тебе притулити?

К р а в ц о в. Ви мене не туліть, а призначте, і я буду працювати.

В а с и л ь к о в. (наче вивчає поглядом). Ти сердитий чи така вдача?

К р а в ц о в. Вдача.

В а с и л ь к о в. Одружений? В анкеті щось не запам'ятав цю графу.

Пауза.

К р а в ц о в. Це стосується роботи?

В а с и л ь к о в. Так.

К р а в ц о в. ...Одружений.

В а с и л ь к о в. Ваш характер має значення для дружини, а мені потрібна лише ваша робота. До речі, дружина з вами приїхала?

К р а в ц о в. Ні... Я не знаю, де вона зараз.

В а с и л ь к о в. Зареєстровані, чи подруга?

К р а в ц о в. Давайте про діло.

В а с и л ь к о в. Це теж діло. Я зобов'язаний знати все про керівний склад заводу.

К р а в ц о в. Про керівний, а я при чому?

В а с и л ь к о в. Тобі б попрацювати помічником майстра, майстром кільканадцять років, а потім уже до цеху, а так людей немає, і я змушений призначити тебе виконуючим обов'язки начальника цеху... Збагнув? В. о. начальника цеху.

К р а в ц о в. Збагнув.

В а с и л ь к о в. Ну й що?

К р а в ц о в. Нічого.

В а с и л ь к о в. Чому не відмовляєшся? З студентської лави — до начальника цеху?

К р а в ц о в. Ви ж кажете, людей немає.

В а с и л ь к о в. (розсміявся). Чогось мені здається, що ти або простий і хороший хлопець, або кар'єрист чистої води. Не гнівайся — це думки вголос. Хочу тобі сказати ще одне: у війну я не покидав заводу ні вдень ні вночі. В мирний час чотирнадцять-п'ятнадцять годин на роботі. (Підвівся).

Пауза.

Звикай, Кравцов, до заводу, до свого заводу, вивчай його пульс, відчувай подих. Щоб він став твоїм життям.

К р а в ц о в. А більш конкретно?

В а с и л ь к о в. (його починає трохи дратувати манера розмови Кравцова). Три дні походи вільним екскурсантом, а потім — у дев'ятий цех. І запам'ятай: твої знання, вміння, характер, здібності — все визначається тільки двома показниками: план і якість.

К р а в ц о в. Можна йти?

В а с и л ь к о в. Зачекай, я ще на тебе подивлюся, може, помилився... Щось ти "чувств никаких не изведал", одержавши призначення. Чи не забагато я тобі даю...

К р а в ц о в. Давайте менше.

В а с и л ь к о в. Гаразд, іди. Моя інтуїція мене ще не підводила. Заглянь до заступника по госпчастині.

Кравцов виходить.

(Бере трубку). До тебе зайде інженер Кравцов, з випускників. Ти звик, щоб тебе просили, а цей не буде, тому сам запропонуй. Талони на черевики, пальто, шапку, подумай, де йому жити... (Про себе). Кравцов! Я чув це прізвище чи здалося?..

КАРТИНА ШОСТА

Квартира Кравцова. Простора кімната, троє дверей. Ті, що ведуть до кабінету, — прямо на глядача. Меблі в кімнаті не нові і не комплектні. На стіні — жито, калина, дубове листя. Кравцов сидить у кріслі, видно, не відпочиває, про щось думає. Блідий. Погустішала сивина. Після паузи підвівся, пройшовся по кімнаті, опустився в крісло. Дістав вахтжурнал, щось записав. Телефонний дзвінок.

К р а в ц о в. (бере трубку). Слухаю, так пізно? Вже перша година... Будь ласка, буду радий. (Кладе трубку). Чим же вгостити?.. А нічим — хай подише свіжим повітрям. (Підійшов, відчинив вікно, прислухається). Дихає завод.

Пауза.

Дихає, але не на повні груди...

Заходить Васильков.

В а с и л ь к о в. Їду додому, — глядь, у тебе світло горить, от і завітав.

К р а в ц о в. Дякую, сідайте.

В а с и л ь к о в. (окинув поглядом кімнату). Так і живеш. Я ж тобі казав — купи хороші меблі, а то заходиш, як у пустку. Ввімкни світло, не люблю темряви.

Кравцов вмикає світло.

Що ти зараз робиш?

К р а в ц о в. Збирався лягати спати.

В а с и л ь к о в. І тобі спиться?

К р а в ц о в. Снотворного не вживаю.

В а с и л ь к о в. А я вживаю, і все одно не спиться.

К р а в ц о в. Лікуватися треба.

В а с и л ь к о в. Кравцов, ти прийшов на наш завод прямо з студентської лави, я поставив тебе в. о., а потім начальником цеху. Щорічно премії, орденом нагороджений... Не тому, звичайно, що я до тебе добре ставлюсь, а тому, що цех твій один з кращих. Я рідко в людях помиляюсь, як і не помилився в тобі. Пиво є?

К р а в ц о в. Немає. Коньяк є!

В а с и л ь к о в. Навіть не знав, що ти вживаєш спиртне...

К р а в ц о в. Зрідка.

В а с и л ь к о в. По п'ятдесят грамів коньяку до розмови...

К р а в ц о в. (дістав чарки, розливає коньяк). Досить лимона чи ковбаси нарізати?

В а с и л ь к о в. Обійдемось. (Бере чарку, випиває). Ти, Кравцов, прекрасний працівник. Мені стало легше, як ти з'явився на заводі...

К р а в ц о в. (випив чарку). Ви мене так розхвалюєте, товаришу Васильков, ніби збираєтеся звільнити з роботи.

В а с и л ь к о в. (трохи розгубився). Я просто висловлюю свої думки. На чому ми зупинились?

К р а в ц о в. Коли я з'явився на заводі — вам стало легше працювати.

В а с и л ь к о в. Так, стало легше працювати. Незамінний ти інженер, серйозний, роботящий. Ось тільки я став помічати — подався ти трохи, змарнів. Здоров'я, видно, почало здавати. Ти скільки років не був у відпустці?

К р а в ц о в. Сім.

В а с и л ь к о в. Сім років відмовлявся, а зараз я наполягаю — їдь відпочинь. Навіть наш лікар жалівся, що ти не слухаєш його, не хочеш підремонтуватись. І потім, як бачиш, завод наш почав потроху відступати на лівий фланг. Нам доведеться попрацювати до ломоти в кістках. Тож набирайся сил.

К р а в ц о в. Це так несподівано.

В а с и л ь к о в. Є путівка в Ялту.

К р а в ц о в. Не хочу в Ялту.

В а с и л ь к о в. Тоді просто на море, але щоб завтра я тебе на заводі не бачив. Повернешся — продовжимо розмову про заводські справи.

Пауза.

Ти якийсь завжди захмарений, Кравцов.

К р а в ц о в. Коли ж мені їхати у відпустку?

В а с и л ь к о в. Із завтрашнього дня.

К р а в ц о в. Подумаю.

В а с и л ь к о в. Виконуй розпорядження. Спасибі за частування, бувай. До зустрічі після відпустки. (Виходить).

Кравцов залишається сам, міряє кімнату з кутка в куток.

К р а в ц о в. (про себе). Завтра — так завтра! Але куди? (Зупиняється посеред кімнати, задумався).

Довга пауза. Потім йому почулися далекі три залпи з пістолетів.

КАРТИНА СЬОМА

Хата лісника. Здається, в ній нічого не змінилося, навіть облинялий піджак висить на стіні. На чемодані сидить Кравцов, обхопивши голову руками. По довгій паузі чути віддалені три постріли з двох пістолетів, як у попередній картині. Вони ніби повертають його до дійсності. Підвів голову, оглянув кімнату, підійшов, торкнувся піджака. З підвіконня змахнув порохняву.

К р а в ц о в. Зупинився час! У цій хаті час стоїть на місці! Навіть тривога війни мов притаїлась, дихає десь у кутку... (Посміхнувся). Може, я відвик від лісу, і мені страшно? (Підійшов, взяв, потримав фуганок в руках, потім сокиру, попробував, чи гостре лезо). Мабуть, з того часу тут ніхто й не був. Не диво — глушина. Аза мріяла після війни тут відпочивати і слухати, як іде час. Мріяла, просила добудувати хату, а я забув? Ні! Не забув! Того й приїхав. Приїхав добудувати хату!..

Затемнення.

Якась дивна музика. В ній і тишина лісу, і відгомін війни, і радість, і туга.

Сцена освітлюється. Та ж хата, впадають в очі нові вікна, двері, свіже сіно в кутку... І калина, жито, дубове листя на стіні.

К р а в ц о в. Два дні сиджу у цій хаті, слухаю, а час не йде, він повертається, пливе назад у війну.

Пауза. Стук у вікно.

Що це? Почулося?

Знову стук.

(Відчиняє двері).

Заходить Дід. Здається, він і не змінився, хіба що зсутулився та білі пасма в бороді... І для нього, і для Кравцова ця зустріч несподівана. Стоять на віддалі, уже й упізнали один одного, але ще мовчать.

Це ви, товаришу командир?..

Д і д. Я, Кравцов. (Підходить, подає руку. Оглянув хату). Прочув, що хтось у лісі хату добудовує. Хто б це, думаю? (Оглянув). Сам?

К р а в ц о в. Сам. Роботи небагато, а митарств чимало: дошки, скло, цвяхи...

Д і д. Сказав собі: піду погляну хто. Господар повернувся чи так хто?

К р а в ц о в. А чому серед ночі?

Д і д (засміявся, не розтуляючи вуст). Вдень у лісі боюся... Вдень і заблудитись у ньому можу. А вночі ліс для мене — як своє дворище. Вночі він мені звичайний.

К р а в ц о в. Як ви?

Д і д. Нічого. А ти?

К р а в ц о в. Теж нічого.

Д і д (обійшов, подивився на двері, вікна попробував руками). Добряче зробив. А чого це надумав?

К р а в ц о в. Колись тоді... Аза просила мене, коли господар не повернеться, то щоб добудували. Збиралась тут жити.

Д і д. Довго думав.

К р а в ц о в. Раніше не випадало.

Д і д. З наших кого зустрічав?

К р а в ц о в. Тамару.

Пауза.

Д і д. Вона тебе двічі від смерті врятувала. Прямо-таки врукопашну зі смертю билась за тебе... В цій хаті тоді вона знайшла Азу вже... а ти ще дихав. Сама принесла в загін. Вона в землянку для тебе якоїсь трави м якої наносила. А ліків треба було, так німецьку санітарну машину підірвала... Згоріло все: і машина, і німці, і таблетки.

Пауза.

Повз землянку, де ти лежав, ходили навшпиньки, бо Тамара, як тигриця, берегла тебе. Вона ладна була вітер зупинити, аби тобі було тихо. Тепер ви побралися, мабуть.

К р а в ц о в. Ні.

Пауза.

Д і д. І таке буває. А ти ж як? Столяруєш?

К р а в ц о в. Ні, на заводі.

Д і д. Нічого живеш?

К р а в ц о в. Нічого.

Д і д. А я один. Ось бачиш, і літом, і зимою в Мишковій шапці. (Обережно зняв з голови, погладив). Сам. І хата хороша, і пенсія персональна, і шана, а в душі — протяг, холод... І дружина, і Мишко пішли... Пішли і не зачинили дверей у моїй душі — так холод і находить. Думав, час затамує, а воно — ні.

Якісь звуки музики, наче спогади.

Довга пауза.

Ті, що пішли, вимагають, аби ми по совісті жили. По чистій совісті.

Наче його хто запитує.

Це так! Совісті немає сірої, рябої, в крапочку. Совість або чиста, або не чиста.

Пауза.

Дивись, Кравцов, щоб і ти (по паузі)... по совісті.

К р а в ц о в. Ніч яка темна.

Д і д. Гроза буде — хмара аж на землю лягає.

Довга пауза. Затемнення.

Лишилося тільки світлове коло на Дідові, на Кравцеві. З'являються ще світло-голубі кола, а в них — Мишко, Аза, Оленка. Німа сцена. Спалахнула блискавка, вдарив грім, погасив голубі кола.

К р а в ц о в. Завтра поїду.

Д і д. А я, мабуть, сюди переберусь, ближче до... Лісником уже пропонували. Погоджусь.

Довга пауза.

Знову випливають у світлі Дід і Кравцов. А в голубих колах — Мишко без шапки. Аза, Оленка. І здалеку ледве чутні три залпи.

КАРТИНА ВОСЬМА

Кабінет Василькова. Обстановка та ж, але впадає в око крісло, на якому сидить директор. Оббите шкірою, просторе: в ньому, здається, і спати можна.

Васильков щось пише, коли заходить Кравцов, він на мить відірвався від роботи, жестом запросив сісти.

В а с и л ь к о в. (дописав аркуш, переглянув, узяв телефонну трубку). Я в себе. Чекаю Москву. (Поклав трубку, підвівся, подав руку Кравцову). Привіт відпускникам! Засмаг, схуд — це непогано, але чому не добув, приїхав раніше? За заводом скучив?

К р а в ц о в. Скучив.

В а с и л ь к о в. Отак я за останні роки жодної відпустки не добув до кінця. Тягне на завод. Усе здається, ніби там щось трапилось. Повіриш, заходжу на завод, наче в свою хату, — огортає якимсь теплом.

Пауза

Що нового?

К р а в ц о в. У мене нічого, а у вас?

В а с и л ь к о в. По-старому. Остання декада — штурмуємо. Нового? (Посміхнувся). Ось крісло поставили мені нове. Люблю зручність. Та й проводжу я в ньому півжиття. До пенсії п'ятнадцять років, якраз його й вистачить. Шкіра добряча, не протреться. (Спохватився). Кравцов, чому ти так пізно зайшов? (Глянув на годинника). Зараз же дванадцята ночі. Міг би і завтра.

К р а в ц о в. Справи...

В а с и л ь к о в. По очах бачу — ініціативу приніс. Викладай! Економія буде? План буде? Основні показники ініціативи?

К р а в ц о в. Важко сказати. "

В а с и л ь к о в. Про що ж говорити, коли не продумав?

К р а в ц о в. Продумав.

В а с и л ь к о в. Слухаю. Люблю нові думки. Чаю хочеш?

К р а в ц о в. Дякую.

В а с и л ь к о в. Людина може придумати таке, що потім слухаєш і дивуєшся. (Відкинувся на спинку крісла). Цікаво, що ти за відпустку надумав?

К р а в ц о в. Ви, товаришу Васильков...

В а с и л ь к о в. (жест). Знаєш, Кравцов, я не так уже й набагато старший за тебе, а на вигляд, пробач, ніби ровесник. Давай на "ти", зручніше.

К р а в ц о в. Давай на "ти".

Пауза.

Вислухай мене уважно, Васильков.

В а с и л ь к о в. В неуважності мене ще ніхто ніколи не звинувачував, тим паче, коли йдеться про ініціативу, подавай її коротше.

К р а в ц о в. Можу коротко! (В голосі повна переконаність). Тобі треба відмовитись від посади директора заводу, товаришу Васильков!

Пауза.

Васильков аж відкинувся на спинку крісла, на обличчі якась непевна посмішка. Такими безглуздими здалися слова Кравцова.

В а с и л ь к о в. Ти... (Не знайшов слів, але йому ще здається, що це жарт).

К р а в ц о в. Ми з тобою комуністи... А комуніст, якщо перекласти на просту, звичайнісіньку мову, це той, хто добровільно взяв на себе клятву

служити людям! Робити добро людям! їхні інтереси ставити вище своїх власних інтересів.

Пауза.

Обидва мовчать. Васильков уже збагнув, що Кравцов не жартує. Він якось глибше втиснувся в крісло.

(Кравцов пройшовся кабінетом і знову зупинився перед Васильковим). А недавно одна у вищій мірі шановна людина нагадала мені відому істину, що совість не може бути сірою, чи рябою, чи в крапочку — совість може бути або чистою, або не чистою. Отже, поговоримо з позицій чистої совісті — з позицій комуністів!

В а с и л ь к о в. Хто тебе уповноважив на цю розмову?

К р а в ц о в. Я ж тільки-но пояснив!

Пауза.

Не тобі розповідати про значення нашого підприємства.

В а с и л ь к о в (уже з нотками злості). Скорочуйся.

Кравцов. Коли завод був меншим, продукція простішою, ти, Васильков, справлявся з роботою.

В а с и л ь к о в. А тепер розлінився, зазнався...

К р а в ц о в. Залишився чесним, відданим роботі, але...

В а с и л ь к о в. Коли почав, то не заникуйся!

К р а в ц о в. Але тепер завод виріс, і керувати ним тобі просто не під силу. Ти це сам відчуваєш. Відчуваєш свою, пробач на слові, безпомічність... Від цього на заводі і зайва суєта, штурмівщина, безліч летючок, нарад...

Пауза.

В а с и л ь к о в. (з нотками зла). Став балакучим! (Вийшов з-за столу, ходить по кабінету. Видно, намагається заспокоїтись, і це йому ніби вдається. Нараз він підходить дістає телеграму, подає Кравцову). Міністр дякує, а ти знімаєш з роботи!

К р а в ц о в. Міністр менше знає тебе, ніж я. І потім, це подяка заводу.

В а с и л ь к о в. Може, вже й кандидатуру підібрав на директора заводу? (Зупинився, чекає відповіді).

Пауза.

К р а в ц о в. Товаришу Васильков, те, що я сказав, ти сам десь розумієш і відчуваєш, але боїшся собі признатися.

Для цього треба бути мужнім.

Пауза.

(Знову пройшовся по кабінету). А щодо призначення... Це справа міністерства.

Пауза.

В а с и л ь к о в. Може, тебе рекомендувати директором?

К р а в ц о в. Рекомендуй. Я, певен, справу повів би краще.

В а с и л ь к о в. (на його обличчі розгубленість, здивованість, врешті він щиро сміється). Я всього чекав, тільки не цього... До того неприкритий кар'єризм, безсоромність, нескромність! Кравцов, вас треба лікувати довго й серйозно.

К р а в ц о в. (залишається спокійним). Повторюю, для справ заводу це було б краще!

В а с и л ь к о в. (сідає в своє крісло і вже з якоюсь цікавістю в голосі). Я можу припустити, хоч це для мене несподівано боляче, але я можу припустити, що у вас, так би мовити, у перебільшеній формі кар'єризм, але щоб не приховувати, а так напоказ... Це вперше.

К р а в ц о в. Того, хто на фронті пропонував себе, щоб його послали на смертельно небезпечні завдання, ніхто не звинувачував у кар'єризмі, безсоромності, нескромності. Коли вибував зі строю комбат, — підводився комроти і вів батальйон в атаку, його не звинувачували в кар'єризмі, безсоромності.

В а с и л ь к о в. Закони війни перенести хочеш...

К р а в ц о в. Закони найвищої мужності, чесності, відданості Вітчизні, народу — ці закони існували у війну, і їх не треба забувати і сьогодні.

Васильков вийшов з-за столу, став навпроти Кравцова. В нього згасає неприязнь. Німа сцена.

Чується голос Кравцова, наче читає запис: "Вахту прийняв Кравцов!" Темніє світло.

Знову музика, як спогади війни, як роздуми, як пісня мужності. Поступово світло розгорається.

Кабінет директора заводу. Впадають в очі на одній із стін жито, калина і дубове листя. Заходить Кравцов, знімає плащ, сідає за стіл. Дістає якісь папери. Потім знімає трубку.

К р а в ц о в. До дев'ятої мене по можливості не турбуйте.

В цей час заходить Скирда, у військовій вицвілій одежі, без погон.

С к и р д а. А я потурбую...

Кравцов здивований: хто так рано міг зайти.

Скористався, що секретарка ще не прийшла, робота починається о дев'ятій, а зараз вісім.

К р а в ц о в. (виходить з-за столу, наблизився до Скирди. Ще деякий час дивиться мовчки, ніби хоче переконатись, Що не помилився). Товариш капітан?! Скирда? Здрастуйте! (Потиснув руку). Яким вітром?

С к и р д а. А я вже й без вітру, як перекотиполе. І тихо, а воно котиться.

К р а в ц о в. Сідай. Аж не віриться!

С к и р д а. Не віриться... І мені не віриться. Кравцов — директор такого заводу! Виходить, хлопець ти не дурний. Правда, різне говорять люди.

К р а в ц о в. Звідки начувся?

С к и р д а. Я на твоєму заводі служу.

К р а в цо в (здивовано). Ти служиш?

С к и р д а. На прохідній, охоронником.

К р а в ц о в. А я і не знав.

С к и р д а. Комкор солдатів усіх не знає і не бачить. Так, кажу, говорять різне. Більше хвалять: діловий, штурмівщини менше. Видно, є в тебе струнка.

К р а в ц о в. На завод до нас випадково?

С к и р д а. Обличчя твоє в газеті побачив — те, дев'ятнадцятирічне згадалося, впізнав тебе — і приїхав...

К р а в ц о в. Спасибі.

С к и р д а. Обірвала мене війна, обкарнала, обпалила.

Один — ні родича, ні півродича, ні чверті родича на всій землі. Мільярди людей, а в мене нікого — тільки ти один, Кравцов.

Пауза.

Колись хотів розстріляти тебе, а тепер у родичі набиваюся. Ось так. Люблю чи не люблю я тебе, Кравцов, а житиму поруч... І хочу попросити — інколи, як дозволиш, до тебе додому зайду, ти ж один. Вечорами заходитиму — вони для мене такі довгі, а ночі ще довші...

К р а в ц о в. А ми родичі з тобою — кров поріднила нас.

Пауза.

І самотність...

С к и р д а. Кравцов, ти плакав коли-небудь після війни?.. Ні!.. І я теж. Сліз немає, а так інколи хочеться заплакати, коли тяжко, щоб легше стало... Подумав якось гніздо собі зліпити. Ні. Те, перше, зруйноване, з очей не сходить... і гніздо, і пташенята. Так дозволь заходити до тебе... Ти ж один. (Іде, потім зупинився). Те, що між нами було... (Потоптався на місці, слова потрібного не знайшов. Виходить).

Кравцов сів за стіл. Схилив голову на руки. Довга пауза.

І в кабінеті з'являється Оленка. Боса. В довгій білій сорочці, по якій розкидані квіти. Квіти на широких спадаючих рукавах. Сорочка розстебнута, волосся розсипалося по плечах. Оленка дивиться на Кравцова і голосом тихим і чутним: "Ти ні в чому не винуватий, і я — у нас кохання велике, велике..." Підняла, розкинула руки, наче хотіла показати, яке велике, безмежне кохання. Розстебнуті рукава сорочки опали. Сцена темніє. Лишається світло тільки на закритому руками обличчі Кравцова та на розкинутих руках Оленки. Переміна світла.

Кабінет у квартирі Кравцова. Вся стіна, що перед глядачем, розмальована — точне повторення малюнків Оленки на комині в її "палаці". Навіть яскравіше. Саморобний столик-трикутник, табуретки. Біля столика стоїть Кравцов у важкій задумі. Одягнутий по-святковому. На столі лежить калина, два наповнені червоним вином келихи. Пауза. В абсолютній тиші голос Оленки: "Справді, сьогодні твій день народження?"

К р а в ц о в. (мовби відповідає їй). Летять роки!

Довга пауза. Телефонний дзвінок

(Виходить з кабінету, піднімає трубку). Слухаю!.. Проведете без мене! Ні-ні, я зайнятий! (І вже іншим голосом). Сьогодні мій день народження! В мене повно гостей, як же я їх залишу? (Кладе трубку. Ніби про себе). Раз у рік я маю право на святий вечір? На зустріч з Ілонкою. (Підійшов, сів біля столика. Взяв келих, не випив — тримає в руках). Летять роки... І ти вже не дівча. Не дівча, Ілонко...

Міняється колір освітлення.

Заходить Оленка. Не дівча — красива молода жінка в чорній оксамитовій сукні. Ступила кілька кроків до Кравцова, зупинилася.

Пауза.

О л е н к а. Тобі нелегко, Кравцов, чекати мене? Чекати, знаючи, що я не прийду?

К р а в ц о в. Дуже важко. Наче хто увігнав у груди ніж і не вийняв... Ось так усі роки!

О л е н к а. А ти ж знаєш — не прийду. І не чекай... Чого самотнім жити? На роботі ще нічого, а вдома — як у камері.

К р а в ц о в. Так.

О л е н к а. Багато гарних жінок.

К р а в ц о в. Багато...

О л е н к а. Одружуйся і живи, як усі... Життя є життя... Не його пристосовуй до себе, а себе до нього.

К р а в ц о в. Так.

О л е н к а. Ще не пізно і сім'ю мати.

К р а в ц о в. Не пізно...

О л е н к а. Ія швидко забудусь.

К р а в ц о в. (наче прокинувся). Що? І це говориш мені ти, Ілонка?

Пауза.

О л е н к а. Ні, це я проказала твої думки.

К р а в ц о в. Так, вони іноді прокрадаються до мене... Прокрадаються і тікають, нашого кохання вони бояться. Ілонко, як давно ти запалила свічку в моєму серці... А той вогонь і досі — і теплить, і гріє, і палить мене!.. Люди мене не зрозуміють?!!

Пауза.

Хай тут переді мною буде сто, тисяча чоловік, я скажу їм: прислухайтесь до себе! В кожного з вас або жевріє вогник того першого, чистого, справжнього кохання, або ви чекаєте, коли він спалахне...

Пауза.

А може, хто сам погасив його, той карається все життя.

Пауза.

Кравцов! А коли з тої тисячі вийдуть кільканадцять і скажуть тобі: кохання справжнього немає! Кохання — то рожеве марево!

Пауза.

Я їх запитаю: як же ви живете серед людей? Забирайтесь на інші планети! На Землі вам місця немає!!! (Підійшов, опустився на табуретку. Дивиться на голубі олені). Ви не видумані! Ви є! Мої голубі олені!

Повільно темніє.

Народжується музика. Сцена в смугах світла і темряви. Кравцов і Оленка танцюють вальс.

Переміна світла.

Кравцов сидить у кріслі — заснув. Чути дзвінок. Кравцов прокинувся. Швидко зачинив двері до кабінету, впускає гостей. Заходять Конопліцький і Тамара, їх змінили роки, але вони обоє ще молоді на вигляд.

К р а в ц о в. Ви?..

К о н о п л і ц ь к и й. Ми... (Вітається з Кравцовим).

К р а в ц о в. (цілує руку Тамарі). Молодці, що згадали. Правда, щороку телеграми поздоровчі одержую, а щоб просто — то ні.

К о н о п л і ц ь к и й. На весілля запрошували листом. Пам'ятаю, я ще і план нашої квартири намалював.

К р а в ц о в. Це було давно.

Т а м а р а. Ранній ранок, а ти вже наче зібрався кудись іти. На роботу? Сьогодні ж вихідний...

К р а в ц о в. У нас менше вихідних. (До Конопліцького). Ростеш, Конопліцький! Чув, уже член-кореспондент!

К о н о п л і ц ь к и й. Не думав, не гадав — само прийшло!

К р а в ц о в. Задаєшся. Я читав твої роботи. Варті уваги.

Т а м а р а. Як здоров'я?

К р а в ц о в. Відмінно.

Т а м а р а. Змарнів.

К р а в ц о в. Роки. Сідайте в моїй хаті — я пригощу шампанським, коньяком, консервами і ковбасою,

Т а м а р а. Холостякуєш?

К р а в ц о в. А чим погано?

К о н о п л і ц ь к и й. Ми так і думали...

К р а в ц о в. Будемо снідати?

К о н о п л і ц ь к и й. Я людина долі, та спершу про справи.

К р а в ц о в. Будь ласка. Якщо так терміново.

К о н о п л і ц ь к и й. Чим почати розмову, давайте сядемо. Щоб було чинно, благородно.

Пауза.

А ти трохи подався, мій дорогий Миколко. Видно, працюєш як каторжний. І товариш хороший, і люблю я тебе...

К р а в ц о в. Оце та ділова розмова?

К о н о п л і ц ь к и й. (до Тамари). Почнемо, Тамарочко?

Т а м а р а. (по ній видно — чимось занепокоїлась). Може, Кравцов кудись поспішає?

К р а в ц о в. Я до ваших послуг.

К о н о п л і ц ь к и й. Починаю! (Схопився. Ходить по кімнаті). Дуже важко, майже неможливо жити з жінкою, яка говорить правду!

К р а в ц о в. Сумнівна істина.

К о н о п л і ц ь к и й. А ти її постарайся засвоїти. Я вже збиваюся з послідовності.

Пауза.

(Зупинився). Я привіз свою дружину тобі. Знак оклику, пауза. Повторюю — свою дружину — тобі! Все почалося з правди, яка мала такий вигляд: "Дорогий мій друже Конопліцький, ти найпрекрасніший чоловік. Я була певна, що жити будемо добре і навіть покохаю тебе, але з цього нічого не вийшло. Я кохаю іншого.

Пауза.

Кохаю Кравцова... Більше критися перед тобою не можу". Ось основний зміст промов, які вона почала все частіше проголошувати.

Пауза.

І поїхала до тебе... Я теж приїхав, аби ти не подумав, що вона втекла. Ми — по-доброму.

За бравадою слів відчутно гіркоту і жаль, що так сталось. Запала напружена мовчанка. Кожний по-своєму переживає почуте.

І ще додам: знай, Кравцов, як там ви домовитесь — не знаю, але для Тамари в мене завжди серце (посміхнувся) відкрите.

Пауза.

Я пройдусь, місто ваше подивлюся. (Швидко виходить).

Кравцов устав, ходить по хаті, видно, не знає, як почати розмову з Та марою. Та й про що? Мовчанка затягнулась.

Т а м а р а. Кравцов, не сердься. Може, не так треба було сказати, як це зробив Конопліцький, але суть вірна. Я роками готувалась до цієї розмови. До розмови з тобою, а тепер не стало слів.

Пауза.

(Відійшла в протилежний бік кімнати). Так, мабуть, з того, певно, з того почалося... коли я тебе винесла... Коли ти напівживий марив нею, Ілонкою, марив, і шукав, і вірив, і побивався за нею... Я ще тоді наче напилася чужого кохання, напилася і сп'яніла... Гадала — пройде, а воно ні.

Пауза.

Кравцов, тобі важко жити самому? Все думаю, які в тебе рани! Болять і досі? Я ж кожну твою... Я не хочу, не думай, наче прошу вдячності, ні, Кравцов!

Довга пауза.

К р а в ц о в. Ти врятувала мені життя. І я не забув — забути гріх.

Т а м а р а. Але я не для цього кажу. Згадаю твої рани — в самої біль народжується. Відчула: без тебе, Кравцов, життя моє пощерблене.

Пауза.

Ілонку не забув? Ні! Я знала, ти не з тих, хто забуває. Дозволь десь біля тебе жити! Хоч на заводі у вас працюватиму. Вечорами буду заходити, чай готувати... Ми ж друзі, Кравцов! Так мені легше буде.

Пауза.

(Зовсім тихо про себе). А може, з часом...

Довга мовчанка.

Заходить Скирда, вже в цивільному.

С к и р д а. Чого це в тебе, Кравцов, двері розпанахані? (Пабачив Тамару, здивований погляд).

К р а в ц о в. Знайомтесь, друзі мої...

Тамара й Скирда, перш ніж подати руку, обмінялись вивчаючим поглядом.

Переміна світла.

Міський скверик. На лавочці сидить зіщулившись Оленка. В руках, опущених на коліна, газета. Поруч стоїть невеличка валізка. Оленка заслухалась, задивилась у свої скаламучені думки.

Пауза.

О л е н к а (знов погляд на газету, на портрет). Посивілий, немовби змарнів.

Пауза.

Все про тебе написали, Кравцов: і діловий, і організатор, і план виконує... А взяли б та й написали: "...Ілонку шукає".

Пауза.

Не ти, я тебе знайшла, Кравцов! Випадково? Ні! Мабуть, півсвіту знало, що я тебе шукаю. (Ледь торкнулась уст гірка посмішка). І газету, бач, з твоїм портретом прислали. А ти не знайшов мене — бо не шукав!

Пауза.

А може, шукав, але як знайти? Війна начисто сліди замела... Хоч би й побував у моїх краях — села немає. В одну ніч фашисти і село спалили, і людей до одного вигубили!.. Ніхто ж не відав, що я напередодні тої ночі втекла на фронт...

Пауза.

У сотий раз я звинувачую себе, і в сотий раз виправдовую... Дні, місяці, роки — для мене були не плином часу, а білим полотном

чекання... І ось тепер ти так близько від мене, он у тому будинку. Всього кілька хвилин, щоб до тебе дійти... Роками ішла до цих хвилин і зупинилась... Боюся... Я жила коханням, дихала ним... А коли ти, Кравцов, забув мене, а коли... Тоді все... все в прірву!.. (Її наче пронизав гострий біль, аж серце притисла рукою).

Виходить Тамара. Пройшла мимо, потім повернулась, зупинилась.

Т а м а р а. (до Оленки). Пробачте, вам зле?

О л е н к а (тільки тепер помітила Тамару). Ні, це так...

Зустрілись поглядом. Пауза.

Т а м а р а. Може, зайдемо до мене, перепочинете. Я тут поруч живу.

О л е н к а. Дуже вдячна, але я почуваю себе добре.

Т а м а р а. Видно, приїхали у відрядження? На наш завод?

О л е н к а. У приватних справах. Чекаю автобуса на станцію. Через годину мій поїзд.

Т а м а р а. Ви з України?

О л е н к а. Так.

Т а м а р а. По вимові відчула. З яких місць?

О л е н к а. З Полісся.

Т а м а р а. Та ми земляки, навіть близькі. І я з Полісся. Це ж треба — в такій далечині зустрітися. Там у вас іще купаються, а тут уже холодом дихає. Як наше місто, сподобалось?

О л е н к а. Недовго була. Як слід не роздивилася. Зовсім нове, ніби трохи суворе, черстве...

Пауза.

Т а м а р а. Хочете, я дам вам свою адресу! Іншим разом приїдете — гостею будете. (Шукає, на чому б написати адресу).

О л е н к а. Дякую. Сюди я більше не приїду. А он автобус мій їде.

Т а м а р а. Щасливої дороги. Привіт Поліссю. Скучила за ним.

О л е н к а. Повертайтеся на Полісся.

Т а м а р а. Не можу! (Посміхнулась: і гіркота, і щастя в тій посмішці). Тут моя доля.

Коротка пауза.

(Обмінялись поглядом). Щасливої дороги. (Виходить, ще раз озирнулась).

О л е н к а. (дивиться їй вслід). Вродлива жінка! І вона може бути дружиною Кравцова... (Підняла газету, знову вдивляється в портрет). Не треба нам зустрічатися, Кравцов! Не будемо руйнувати мого, а може, й твого щастя. (Підвелася, взяла валізку). Роками ішла, а на останні кілька хвилин не вистачило мужності... (Поглянула на його будинок). Прощай, Кравцов!

Пауза.

Моя доля... (Затиснула вуста рукою, наче злякалася, що вирветься з грудей плач. Повільно виходить).

Квартира Кравцова. Кравцов сидить на своєму улюбленому місці, у кріслі. Тамара — на канапі, гортає ілюстрований журнал. Скирда стоїть посеред кімнати, наче роздумує, що йому треба зробити. Налив келих вина, випив. Тамара краєм ока спостерігає за ним.

С к и р д а. Кравцов, не здається тобі, що ти директор так ніби (жест) і нічого, але з плямочками?

К р а в ц о в. Мені здається інше — що ти, Скирда, захоплюєшся вишукуванням плямочок.

С к и р д а. Не подобається?

К р а в ц о в. Як бачиш — терплю.

С к и р д а. Кравцов, ну, хай уже ти, як то кажуть, і днюєш, і ночуєш на заводі. Для тебе на заводі світ починається і кінчається. А люди? Людям потрібен відпочинок. А куди вони підуть? Клуб малий, кінотеатр один-однісінький, розваги в парку — ні гу-гу. І стадіончик би теж...

К р а в ц о в. Якісь у тебе побажання, я б сказав, цілеспрямовані.

С к и р д а. (жест, мовляв, ось хто я). Фабзавком, культ-сектор — відпочинок трудящих.

К р а в ц о в. Пробач, забув.

Т а м а р а. Скирда має рацію. Сьогодні одна жінка в розмові назвала наше місто навіть трохи суворим.

С к и р д а. (жест). Дякую за підтримку.

Т а м а р а. (до Кравцова). А коли ти береш відпустку, Кравцов?

К р а в ц о в. (не відриваючись від газет). Попросив дозволу.

С к и р д а. План не пустить і командарм...

К р а в ц о в. подивився в його бік: що, мовляв, за командарм?

На твоєму заводі людей до корпусу, виходить, — ти комкор, а над тобою — командарм...

Пауза.

К р а в ц о в. (тільки посміхнувся). А мені після фронту всі роки здаються відпусткою.

Дзвінок. Скирда і Тамара перезирнулися, кому йти відчиняти. Кравцов підвівся, вийшов, тут же повернувся з телеграмою. Кладе її на стіл.

К р а в ц о в. (посміхнувся). Відпочив!..

Скирда підійшов, взяв телеграму, прочитав.

С к и р д а. У Москву викликають? Це — перед наступом, Кравцов.

Т а м а р а. Можна і я з тобою? На роботі мене відпустять.

С к и р д а. (про себе). Ад'ютант.

Знову дзвінок. (Виходить).

Т а м а р а. поправляє зачіску. Повертається Скирда, за ним — Оленка з валізкою в руках. Зупинилася. Хвилювання наче заморозило її. Глянула на Тамару, на Скирду і зупинилася поглядом на Кравцові. Скирда вдивляється в Оленку. Тамара в якомусь недоброму передчутті підвелася з канапи. Кравцов поволі опустив газету, дивиться на Оленку, їхні погляди зустрілися. Валізка випала з рук Оленки. Кравцов, не відриваючи від неї погляду, підвівся. Стоять одне проти одного...

Завіса